

ผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองกรณีศึกษา:
ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก กรุงเทพมหานคร

**Impact of Waterside Community Development Project:
A Case Study Western Road Canalside Community, Bangkok**

วิชญ์วิสิฐ พรหมดา¹ ชีราพร ทองปัญญา² ชลิตา บัณฑูวงศ์

Witwisit Brahmada, Teeraporn Thongpanya and Chalita Bundhuwong

บทคัดย่อ

การวิจัยในครั้งนี้มีจุดประสงค์ เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลอง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และทำการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ จำนวน 25 คน ด้วยวิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม และการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม และทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

จากผลการศึกษาพบว่า สภาพของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกในช่วงที่โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองเข้ามาในชุมชนแห่งนี้ ทำให้สภาพชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไป โดยได้รับผลกระทบทั้งเชิงบวกและเชิงลบจากโครงการ 3 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านที่อยู่อาศัย (2) ด้านเศรษฐกิจ

¹วิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาประยุกต์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Division of Sociology and Applied Anthropology, The Graduate School, Kasetsart University

E-mail: witwisitbrah@gmail.com

²ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University,

E-mail: fsoctrp@ku.ac.th

³ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences, Kasetsart University,

E-mail: chalita.bundhuwong@gmail.com

*Manuscript received February 24, 2020; revised May 15, 2020 and accepted May 18, 2020

และ (3) ด้านสังคมวัฒนธรรม โดยผลกระทบด้านที่อยู่อาศัยในเชิงบวก คือ ได้บ้านหลังใหม่ที่เป็นระเบียบเรียบร้อยและสวยงาม ราคาถูก และมีการทำสัญญาเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรกับกรมธนารักษ์เป็นระยะเวลา 30 ปี ส่วนผลกระทบเชิงลบ คือ ผู้ที่ยอมรับสัญญาเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินจะต้องสูญเสียความเป็นเจ้าของเดิมในพื้นที่ในชุมชน และต้องทำสัญญาเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินไปทุก ๆ 30 ปี ผลกระทบด้านเศรษฐกิจเชิงบวก คือ หน่วยงานภาครัฐมีการส่งเสริมอาชีพและจัดตั้งรัฐวิสาหกิจชุมชน เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน ในขณะที่ผลกระทบเชิงลบ คือ ผู้ที่ประกอบอาชีพเดิมต้องสูญเสียอาชีพและรายได้เดิมของตนเองไปจนกว่าโครงการจะดำเนินการเสร็จสิ้น และผลกระทบด้านสังคมเชิงบวก คือ การดำเนินการสร้างเขื่อนริมคลอง เพื่อป้องกันปัญหาอุทกภัยในกรุงเทพมหานคร มีการจัดระเบียบชุมชนให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สวยงาม และน่ามอง และผลกระทบเชิงลบ คือ คนในชุมชนเกิดการแตกแยกทางความคิด แบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย ได้แก่ กลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ และกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและไม่ต้องการโครงการ ทำให้เกิดปัญหาสมาชิกครอบครัวต้องแยกกันอยู่อาศัย เด็กในวัยเรียนต้องย้ายไปอยู่อาศัยพื้นที่ใหม่ที่ห่างไกลจากสถานศึกษา รวมไปถึงการสูญหายไปของวัฒนธรรมชุมชนของคนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

คำสำคัญ: โครงการพัฒนา, ชุมชนริมคลอง, ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

Abstract

This aims to study residential impact of canal development project. Using qualitative research. Data were collected by 25 key informants with in-depth interviews, participant observation, and non-participant observation. Content analysis was a method used to analyse qualitative data

The study found that Western Road Canalside Community was changed by residential impact of canal development. The project was affected both positively and negatively from the project in 3 areas including (1) housing, (2) economic and (3) social and cultural. The positive impact of housing is to get a new, beautiful, cheap house and have a contract to buy a stable house and land in writing with the Department of the Treasury for a period of 30 years. The negative impact is that those who accept the lease, stable homes and land will lose their original ownership in the area in the community. And have to sign a contract to hire a stable house and land every 30 years. The positive economic impact is that government agencies have career promotion and establishment of community enterprises. To generate income for the community while the negative impact is that those who have engaged in the same profession have lost their original occupation and income until the project is finished. And the positive social impact is the dam construction along the canal to prevent flooding in Bangkok the community is organized to be beautiful, and pleasant to look at. The negative impact is that people in the community are divided into two groups, which are people participating in the project. And groups of people who do not participate and do not want the project and caused problems for family members to live separately School-aged children have to move to live in a new area away from the school, including the disappearance of the community culture of people in Western Road Canalside Community.

Keywords: Developed project, Community, West Rimklong Thanon Community

บทนำ

ในปี พ.ศ. 2557 คณะรักษาความสงบแห่งชาติได้เข้ามามีบทบาทในการจัดระเบียบสังคม เช่น การจัดระเบียบที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง การจัดระเบียบทางเดินบาทวิถี การจัดระเบียบรถโดยสารสาธารณะ เป็นต้น โดยมีการออกคำสั่งที่ 9/2560 เรื่องการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองลาดพร้าวและคลองเปรมประชากร เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะ กำหนดให้ชุมชนริมคลองต่าง ๆ เช่น ชุมชนริมคลองลาดพร้าว ชุมชนริมคลองบางบัว ชุมชนริมคลองบางซื่อ ชุมชนริมคลองถนน และชุมชนริมคลองเปรมประชากร เพื่อต้องการให้เกิดประโยชน์ในการสร้างระบบการระบายน้ำจากลำคลองสาธารณะต่าง ๆ เพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาอุทกภัย รวมถึงการพัฒนาที่อยู่อาศัย (โครงการบ้านมั่นคง) ภายในชุมชนริมคลองให้มีความเป็นระเบียบและมีภูมิทัศน์ที่สวยงาม (คำสั่งคณะรักษาความสงบแห่งชาติ, 2560) นอกจากนี้คณะรักษาความสงบแห่งชาติได้มอบหมายให้หน่วยงานภาครัฐเข้าไปดำเนินการ ได้แก่ กรมธนารักษ์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) และกรุงเทพมหานคร ให้มาสร้างความเข้าใจให้กับชุมชนริมคลองที่ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนระบายน้ำและประตูระบายน้ำ พร้อมกับเสนอรูปแบบให้ชุมชนริมคลองมีการจัดตั้งสหกรณ์ออมทรัพย์สำหรับเช่าซื้อที่อยู่อาศัยของคนในชุมชน

หนึ่งในชุมชนริมคลองที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองนั้นคือชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก เป็นชุมชนริมคลองที่ตั้งอยู่ริมคลองถนน ซึ่งเป็นคลองสาขาของคลองลาดพร้าว รอบข้างชุมชนประกอบไปด้วยทางทิศเหนือติดกรมการขนส่งทหารอากาศ ทิศตะวันตกติดพื้นที่เขตบางเขน และทิศใต้ติดกับที่ดินรกร้างของเอกชน ภายในชุมชนประกอบไปด้วยบ้านเรือนจำนวน 356 หลังคาเรือน (สำนักงานเขตดอนเมือง, 2560) ในระยะแรกปี พ.ศ. 2558 สำนักงานเขตดอนเมือง กรมธนารักษ์ และทหารเข้ามาสำรวจพื้นที่และทำประวัติของชุมชน พร้อมทั้งอธิบายประวัติความเป็นมาและการจัดทำโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองให้กับคนในชุมชนได้ทราบถึงข้อมูลข่าวสารและสิ่งที่คณะรักษาความสงบแห่งชาติกำลังจัดทำอยู่ โดยทางหน่วยงานภาครัฐได้ร้องขอให้คนในชุมชนทยอยออกไปอยู่ข้างนอกชุมชน เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถปฏิบัติงานได้อย่างสำเร็จ เพื่อให้ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกมีความเป็นอยู่ที่

มีความเป็นระเบียบและเคารพสิทธิและกฎระเบียบส่วนกลางของชุมชนมากขึ้น อย่างไรก็ตามโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองนี้ก็มีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยกับโครงการดังกล่าว เนื่องจากการได้รับผลกระทบที่แตกต่างกัน ทำให้การศึกษาครั้งนี้จึงสนใจที่จะศึกษาถึงผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองในพื้นที่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญเป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกทุกเพศและทุกช่วงอายุจำนวน 25 คน โดยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) คือ (1) เป็นบุคคลที่อาศัยอยู่ในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกมาไม่น้อยกว่า 10 ปี สามารถสะท้อนให้เห็นลำดับและพัฒนาการของการเปลี่ยนแปลงชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกได้อย่างชัดเจน และ (2) เป็นบุคคลที่มาจาก 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ และกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการ เพื่ออธิบายให้เห็นถึงผลกระทบเชิงบวกและเชิงลบ ของโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง

วิธีการศึกษา

งานวิจัยชิ้นนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (Participant observation) และการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ผู้วิจัยได้เตรียมความพร้อมก่อนเข้าสนามการวิจัยในครั้งนี้ด้วยการกำหนดบทบาทของผู้วิจัยเป็นผู้สังเกตการณ์คนหนึ่งเท่านั้น พร้อมกับทำการบันทึกภาคสนาม (Field note) ในแต่ละครั้ง เพื่อนำมาเสริมกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก
2. ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้ คือ (1) กลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ และ (2) กลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการ และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญต้องอาศัยอยู่ในชุมชนมาไม่ต่ำกว่า 10 ปี จำนวนทั้งสิ้น 25 คน โดยแบ่งกลุ่มออกเป็นผู้นำชุมชน 1 คน ผู้นำของกลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ 1 คน ผู้นำกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการ 1 คน ผู้สูงอายุ 10 คน และกลุ่มคนวัยแรงงาน 12 คน เพื่อให้เป็นกลุ่มตัวอย่างที่สามารถเป็นเสียงสะท้อนเชิงบวกและเชิงลบของโครงการ
3. วิธีการเก็บข้อมูลสำหรับการศึกษานี้ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บข้อมูล คือ (1) วิธีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) เพื่อให้ผู้สัมภาษณ์ได้อธิบายถึงผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง และ (2) วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม โดยการเข้าร่วมประชุมกับคนในชุมชนและหน่วยงานภาครัฐเกี่ยวกับโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง ส่วนการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม (Non-participant observation) โดยใช้ควบคู่กับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกถึงผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง
4. ผู้วิจัยได้ใช้นามสมมติและปกปิดชื่อ-นามสกุลจริงของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อรักษาความลับและข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการเก็บข้อมูลต่าง ๆ เสร็จแล้วนั้น ผู้วิจัยอาศัยวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) เพื่อจำแนกกลุ่มคำของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) และนำมาจัดระเบียบลำดับของเหตุการณ์ที่ได้รับผลกระทบและวิธีการเจรจาต่อรอง จากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองมาประกอบกับการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมและการบันทึกภาคสนาม เพื่อตรวจสอบความแม่นยำของข้อมูล

ผลการศึกษา

การวิจัยเรื่อง “ผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง กรณีศึกษาชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก กรุงเทพมหานคร” โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผลการศึกษาในครั้งนี้ได้แบ่งหัวข้อออกมาเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

ตอนที่ 2 ผลกระทบจากการจัดระเบียบชุมชนริมคลอง ด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเชิงบวก

ตอนที่ 3 ผลกระทบจากการจัดระเบียบชุมชนริมคลอง ด้านเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเชิงลบ

ตอนที่ 1 สภาพความเป็นอยู่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

ประวัติชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก¹เป็นชุมชนที่ก่อตั้งขึ้นก่อนปี พ.ศ. 2510 โดยลักษณะในช่วงแรกเริ่มของชุมชนเป็นพื้นที่กร้างและเป็นป่าสะแกมาก่อน โดยมีผู้คนต่างเข้ามาจับจองพื้นที่ในชุมชนเพื่อใช้ทำเกษตรกรรม ต่อมากองทัพอากาศได้ขอพื้นที่บริเวณตอนเหนือของอำเภอบางเขนมาสร้างเป็นฐานทัพอากาศ และได้กั้นพื้นที่แบ่งบริเวณริมคลองให้กับผู้อาศัยในชุมชนได้อาศัยตลอดมา หลังจากนั้นได้มีคนบางส่วนเข้ามาปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่แล้วค่อย ๆ มีผู้คนทยอยเข้ามาสร้างบ้านเรือนอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนเกิดการพัฒนาขึ้นเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่นของที่อยู่อาศัยและจำนวนประชากรภายในชุมชน หรือกล่าวได้ว่ากลายเป็นชุมชนแออัด ในปีพ.ศ. 2558 ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกมีพื้นที่จำนวน 31 ไร่ 3 งาน 4 ตารางวา จำนวนประชากรในชุมชน 1,552 คน แบ่งเป็น เพศชาย 767 คน และเพศหญิง 785 คน ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา การนับถือศาสนาของคนในชุมชน แบ่งเป็นนับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 96.66 และศาสนาอิสลาม ร้อยละ 3.34 ส่วนคนที่อยู่อาศัยภายในชุมชนประกอบอาชีพเป็นข้าราชการ พนักงานเอกชน ค้าขาย และรับจ้างทั่วไป บริเวณรอบนอกชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกมีคลองถนนซึ่งกั้นระหว่างพื้นที่ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกกับชุมชน

ร่วมใจพัฒนาที่มีลักษณะเป็นชุมชนแออัด ปลูกสร้างบ้านเรือนขนานริมคลองฝั่งตรงข้ามกับชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก ทั้งสองชุมชนนี้มีการสร้างสะพานข้ามคลองถนนเชื่อมต่อกัน เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปยังตลาดยิ่งเจริญ ตลาดไทยนครค์ หน่วยงานราชการ ได้แก่ กองทัพอากาศ โรงพยาบาล และสถานศึกษา เป็นต้น (สำนักงานเขตดอนเมือง, 2560) นอกจากนี้สมาชิกภายในชุมชนยังมีความสามัคคีกันภายในชุมชน มีกิจกรรมร่วมกันภายในชุมชนอันเป็นการสร้างสัมพันธภาพที่ดีให้กับสมาชิกทุกคนในชุมชน ได้แก่ วันผู้สูงอายุ มีการรดน้ำดำหัวผู้สูงอายุในชุมชน พระธรรมสู่บ้านหรือการทำบุญตักบาตร วันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ และวันสำคัญอื่นๆ

พื้นที่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกในเบื้องต้นช่วงเดือนพฤษภาคม 2561 ก่อนที่จะลงมาเก็บข้อมูลในเดือนธันวาคม 2561 ได้ทำให้ผู้ศึกษาพบกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็นครั้งแรก และเมื่อสังเกตถึงสภาพบ้านเรือนของชุมชนแห่งนี้ส่วนใหญ่พบว่า มีลักษณะเป็นบ้านครึ่งปูนครึ่งไม้ และบ้านที่ทำมาจากไม้จะอยู่บริเวณริมคลองถนน ซึ่งเป็นคลองสาขาของคลองลาดพร้าวเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งมีศาสนสถานของชาวมุสลิม นั่นคือ สุเหร่า ตั้งอยู่ตรงกลางก่อนไปทางใต้ของชุมชน และยังมีศาลเจ้าแม่ทับทิมตั้งอยู่ริมชายคลองที่มีต้นโพธิ์ยืนต้นอยู่ข้าง ๆ และมีโบสถ์ปกคลุม ซึ่งอยู่ใกล้กับที่ประชุมของชุมชน นอกจากนี้ ถ้าเดินเข้าไปอีกประมาณ 300 เมตร ก็จะเป็นพื้นที่ของชุมชนสามารถทะลุออกไปยังถนนแจ้งวัฒนะได้

พื้นที่ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก เป็นที่ราชพัสดุมีถนนเล็ก 1 สายที่สามารถสัญจรได้เฉพาะรถจักรยานและรถจักรยานยนต์เท่านั้น อีกทั้งในสมัยก่อนผู้อาศัยในชุมชนยังได้ใช้เรือในการสัญจรทางน้ำ เพื่อเดินทางไปยังสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งลักษณะภูมิศาสตร์และการคมนาคมของชุมชนนี้ ทำให้ผู้วิจัยนึกถึงสถานที่ท่องเที่ยวแห่งหนึ่งคือ เกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี แต่ปัจจุบันได้ยกเลิกการสัญจรทางน้ำ

จำนวนบ้านเรือนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก มีทั้งสิ้น 356 หลัง โดยผู้อาศัยในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มผู้อาศัยส่วนใหญ่ นั้นสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ (1) กลุ่มผู้อาศัยที่เข้าร่วมโครงการ จำนวน 177 ครัวเรือน เป็นกลุ่มผู้อาศัยที่มีสถานะทางการเงินอยู่ในระดับปานกลางไปจนถึงระดับดีมาก ประกอบอาชีพค้าขาย

เป็นเจ้าของธุรกิจบ้านเช่า และเป็นข้าราชการบำนาญ อีกทั้งยังมีบ้านหลังอื่น ๆ อีกคนละ 1 – 5 หลัง ที่อยู่นอกพื้นที่โครงการ โดยคนกลุ่มที่ 1 นี้ถือว่าได้รับผลกระทบน้อยที่สุด คือ การย้ายออกจากที่พักอาศัยไปอยู่นอกชุมชนชั่วคราวจนกว่าโครงการบ้านมั่นคงจะแล้วเสร็จจึงจะกลับเข้ามาอยู่อาศัยได้ และ (2) กลุ่มผู้อาศัยที่ไม่เข้าร่วมโครงการและต่อต้านโครงการ จำนวน 179 ครัวเรือน เป็นกลุ่มผู้อาศัยที่มีสถานะทางการเงินอยู่ในระดับต่ำ โดยมีทั้งประกอบอาชีพค้าขาย รับจ้างทั่วไป และผู้ที่ไม่สามารถประกอบอาชีพได้ ซึ่งกลุ่มผู้อาศัยที่ไม่เข้าร่วมโครงการและต่อต้านโครงการนี้ จะได้รับผลกระทบจากการไม่มีที่อยู่อาศัย และต้องเผชิญกับปัญหาเรื่องการทำสัญญาซื้อขายบ้านมั่นคงได้ เนื่องจากผู้อาศัยในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุที่มีอายุมากกว่า 70 ปีขึ้นไป มีความเสี่ยงในการจ่ายค่าบ้านรายเดือนให้กับธนาคาร สูงกว่ากลุ่มคนที่มีอายุน้อยกว่า 60 ปี ธนาคารจึงไม่สามารถปล่อยกู้ให้กับผู้สูงอายุได้ (ผู้นำชุมชน ,การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 2561 ธันวาคม 21)

ตอนที่ 2 ผลกระทบจากการจัดระเบียบชุมชนริมคลอง ด้านที่อยู่อาศัย เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมเชิงบวก

การเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกหลังจากที่ได้มีการถูกจัดระเบียบชุมชนริมคลอง เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะพบว่า ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงบวก โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านที่อยู่อาศัย

คนทุกคนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก สามารถมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองที่มีราคาถูกสามารถเข้าถึงได้ทุกคน นอกจากนี้ยังสามารถผ่อนชำระค่าเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินในระยะเวลาสั้นเพียง 15 ปีเท่านั้น ผู้ที่เข้าร่วมโครงการจะสามารถผ่อนชำระค่าเช่าบ้านมั่นคงและที่ดินเป็นจำนวนเงิน 2,000 บาทต่อเดือน โดยมีการทำสัญญาการเช่าซื้อบ้านและที่ดินกับกรมธนารักษ์เพื่อการอยู่อาศัยเป็นระยะเวลายาวถึง 30 ปี อีกทั้งยังมีการพัฒนาชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย บ้านเรือนมีลักษณะเดียวกันและมีความสวยงาม จึงทำให้ชุมชนน่ามองน่าอยู่ (ผู้นำของกลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 22 ธันวาคม 2561)

2. ด้านเศรษฐกิจ

มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาแนะนำการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจชุมชนและส่งเสริมอาชีพให้กับคนในชุมชนได้มีรายได้ไว้ใช้เลี้ยงดูตนเอง ได้แก่ สำนักงานเขตดอนเมือง กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร และมหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม โดยการสอนทำเกษตรกรรม เพื่อส่งออกที่องตลาดและแปรรูปผลผลิตให้เป็นสินค้า OTOP ของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐยังสนับสนุนให้มีการพัฒนาชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญ เพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่งในมิติการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมเชิงสร้างสรรค์ (กลุ่มคนวัยแรงงาน 1, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 23 ธันวาคม 2561) นอกจากนี้ยังมีการตั้งสหกรณ์ชุมชน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการออมของคนในชุมชน เพื่อเป็นเงินสำรองในแต่ละเดือนและสวัสดิการชุมชนสำหรับบุคคลที่มีปัญหาทางการเงินมากู้ยืมชำระค่าเช่าซื้อบ้านมั่นคง (บุคคลวัยแรงงาน 2, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 22 ธันวาคม 2561)

3. ด้านสังคมวัฒนธรรม

หน่วยงานภาครัฐอย่างกรุงเทพมหานครได้มอบหมายให้สำนักการโยธาและสำนักการระบายน้ำวางแผนแนวทางการแก้ไขปัญหาการเกิดอุทกภัยตามพื้นที่ต่าง ๆ ของชุมชนที่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองสาธารณะ เพื่อก่อสร้างเขื่อนระบายน้ำและปรับปรุงภูมิทัศน์ของชุมชนให้มีความสวยงามเป็นระเบียบเรียบร้อยมากขึ้น (ผู้นำของกลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการ, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 22 ธันวาคม 2561)

ตอนที่ 3 ผลกระทบจากการจัดระเบียบชุมชนริมคลองด้านที่อยู่อาศัย เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม เชิงลบ

การเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกหลังจากที่ได้มีการถูกจัดระเบียบชุมชนริมคลอง เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะพบว่า ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงลบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ด้านที่อยู่อาศัย

คนในชุมชนต้องย้ายออกไปอยู่ข้างนอกชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกเป็นระยะเวลา

ชั่วคราว เพื่อให้หน่วยงานภาครัฐมาดำเนินการสร้างบ้านมั่นคงและจัดระเบียบชุมชนริมคลองใหม่เสียก่อน จึงจะสามารถย้ายกลับเข้ามาอยู่ภายในชุมชนได้ดังเดิม (ผู้สูงอายุ 1, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 22 ธันวาคม 2561) แต่การย้ายออกจากชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกไปแล้วนั้น เมื่อคนที่ย้ายออกไปกลับเข้ามาอยู่ใหม่ บ้านที่เคยอยู่ในชุมชนก็ไม่ใช่ของตนเองอีกต่อไป และต้องทำสัญญาเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินให้กับกรมธนารักษ์เป็นระยะเวลา 30 ปี เมื่อสัญญาหมดก็ต้องทำการต่อสัญญาใหม่ไปเรื่อย ๆ ทุก ๆ 30 ปี นอกจากนี้หน่วยงานรัฐยังนำบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาอยู่อาศัยในบ้านมั่นคงในชุมชน ซึ่งเป็นสัญญาที่ไม่เป็นธรรมและสร้างความไม่พอใจให้กับคนในชุมชนอย่างยิ่ง (ผู้นำกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการ, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 24 ธันวาคม 2561)

2. ด้านเศรษฐกิจ

เดิมคนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกประกอบอาชีพค้าขายและธุรกิจส่วนตัว เช่น การทำที่พักรออาศัยให้เป็นบ้านเช่า ทำให้คนในชุมชนต้องสูญเสียรายได้ของตนเอง เนื่องจากการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองต้องใช้พื้นที่จำนวนมากสำหรับการสร้างเขื่อนระบายน้ำและบ้านมั่นคง จึงต้องรื้อถอนบ้านเรือนของคนในชุมชน และคนในชุมชนต้องย้ายออกไปอยู่ข้างนอกชุมชนจนกว่าจะดำเนินโครงการเสร็จ (บุคคลวัยแรงงาน 3, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 23 ธันวาคม 2561) ส่งผลให้เศรษฐกิจภายในชุมชนซบเซาลง นอกจากนี้เจ้าหน้าที่ที่ลงมาปฏิบัติงานบังคับให้เจ้าของบ้านที่ทำกิจการบ้านเช่ายุติการทำกิจการและสั่งให้ผู้เช่าบ้านพักย้ายออกไปหาที่พักใหม่ ทำให้ผู้ปล่อยเช่าบ้านพักต้องสูญเสียรายได้และส่งผลกระทบต่อเนื่องไปยังร้านขายของชำที่ไม่มีลูกค้าเข้ามาซื้อของ อีกทั้งยังบังคับให้ทุกคนต้องเข้าร่วมสหกรณ์ออมทรัพย์และเอาเงินมาออมเข้าสหกรณ์ออมทรัพย์ทุกเดือน ๆ ละ 2,000.- บาท ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่ที่ไม่มีรายได้อีกพอที่จะนำเงินมาฝากเข้าสหกรณ์ออมทรัพย์ในทุก ๆ เดือนได้ (ผู้นำกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการ, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 24 ธันวาคม 2561)

3. ด้านสังคมวัฒนธรรม

คนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกเกิดความขัดแย้งทางความคิดระหว่างกลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการกับกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและไม่ต้องการโครงการจนกลายเป็นการเปลี่ยนแปลง

ภายในสังคมของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก จากเดิมที่คนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก รักใคร่กลมเกลียวกัน มีความสมัครสมานสามัคคีกัน กลับกลายเป็นคนที่ไม่ชอบกันเพราะมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน (ผู้นำชุมชน ,การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 2561 ธันวาคม 21) นอกจากนี้ยังได้เกิดผลกระทบกับครอบครัวในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกในหลาย ๆ ครอบครัว คือ สมาชิกในครอบครัวต้องแยกย้ายไปอยู่กันคนละที่ เพราะไม่มีเงินมากพอที่จะสามารถหาเช่าที่พักที่มีพื้นที่กว้างสำหรับการพักอาศัยของสมาชิกในครอบครัวที่มีจำนวน 5 - 6 คนได้ในระยะยาว (ผู้สูงอายุ 2, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 23 ธันวาคม 2561) ทั้งนี้ เด็กที่อยู่ในวัยเรียนก็ได้รับผลกระทบหลังจากต้องย้ายออกไปนอกชุมชน เพื่อหาที่อยู่อาศัยใหม่ คือ ต้องย้ายไปอยู่ที่ใหม่ที่ไกลออกไปจากโรงเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ (ผู้สูงอายุ 2, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 23 ธันวาคม 2561)

นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกเดิม เคยมีวัฒนธรรมชุมชนเป็นตัวเชื่อมโยงและกระชับความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคคลในชุมชน เช่น วันผู้สูงอายุ พระธรรมสู่บ้าน หรือการทำบุญตักบาตร แต่ปัจจุบันได้เลือนหายไปนับตั้งแต่วันที่โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองเข้ามาในชุมชน (บุคคลวัยแรงงาน 4, การสัมภาษณ์ส่วนบุคคล, 23 ธันวาคม 2561)

อภิปรายผล

โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ เพื่อแก้ไขปัญหาอุทกภัยที่จะเกิดขึ้นในกรุงเทพมหานคร ด้วยการรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างและบ้านเรือนที่ก่อตั้งอยู่บริเวณริมคลองที่เป็นช่องทางระบายน้ำที่สำคัญ หลังจากัรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างไปแล้ว กรุงเทพมหานครได้มอบหมายให้สำนักการโยธาและสำนักการระบายน้ำ เข้ามาดำเนินการต่อในการสร้างเขื่อนริมคลองและบ้านมั่นคงตามลำดับ แต่การดำเนินการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองก็มีทั้งผู้ที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย เนื่องจากข้อดีของโครงการนั้น คือ ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด และน่าอยู่มากขึ้น อีกทั้งหน่วยงานภาครัฐได้ปรับปรุงบ้านมั่นคงให้มีความทันสมัย และให้สิทธิการเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินในราคาที่ถูกลง โดยมีการทำสัญญาเช่าซื้อบ้านมั่นคงและที่ดินกับกรมธนารักษ์เป็นระยะเวลา 30 ปี ในขณะที่สิทธิ

การอยู่อาศัยของคนในชุมชนจากเดิมที่เคยมีสิทธิการเป็นเจ้าของบ้านอย่างเต็มตัวก็ต้องกลายเป็นผู้เช่าอาศัย เพราะติดสัญญาการเช่าซื้อเป็นระยะเวลา 30 ปีให้กับกรมธนารักษ์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Manuel B. Aalbers & Kenneth Gibb (2014) พบว่า เจ้าของพื้นที่ที่มีการบังคับและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ของเมืองต่อเนื่องขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อนำมาใช้แสวงหาผลประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม จึงเกิดการต่อสู้ของผู้ที่เสียสิทธิการอยู่อาศัย เพื่อให้มีสิทธิการอยู่อาศัยในพื้นที่ที่ถูกนำมาใช้แสวงหาผลประโยชน์ จึงเปรียบเสมือนเป็นการกีดกันคนในพื้นที่ที่เป็นผู้บุกเบิกพื้นที่ที่อยู่อาศัยให้ออกไปจากพื้นที่การพัฒนา เช่นเดียวกับการศึกษาของ กัญฉิกา อังศุชนสมบัติ (2559) ที่พบว่าผลกระทบของโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลองลาดพร้าวและคลองเปรมประชากร เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะที่ขาดการมีส่วนร่วมของผู้ได้รับผลกระทบด้านที่อยู่อาศัยจากโครงการดังกล่าว สิทธิของคนจนในเมืองที่อยู่อาศัยยังมีเพียงน้อยนิด เนื่องจากการพัฒนาและความเจริญได้เข้ามาสู่ชุมชน แต่รัฐก็กีดกันให้คนจนออกไปจากพื้นที่ที่เจริญแล้ว เมื่อครั้งที่พื้นที่นั้นยังไม่มี ความเจริญคนจนในเมืองก็เป็นผู้บุกเบิกทางเข้ามาอยู่อาศัย จึงทำให้เป็นการกีดกันคนจนในเมืองให้ออกไปจากพื้นที่ที่เจริญและเป็นการสร้างความขัดแย้งระหว่างคนจนในเมืองกับรัฐบาลอีกด้วย และสอดคล้องกับ สมสุข บุญยะบัญชา และปัญญาพรพราหมณ์แก้ว (2562) โครงการบ้านมั่นคงเป็นการแก้ปัญหาที่อยู่อาศัยโดยคนยังอาศัยอยู่ที่เดิม ในขณะที่บ้านมั่นคงกลายเป็นสินค้าที่ผู้มีรายได้ต่ำสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการจัดซื้อบ้านมั่นคงได้ นอกจากบ้านมั่นคงจะมีสภาพกลายเป็นสินค้าแล้วนั้น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนก็อาศัยกันแบบต่างคนต่างอยู่ และยังมีหน่วยงานใด คอยรับรองสถานการณ์อยู่อาศัยของผู้ที่อยู่ในบ้านมั่นคง

ส่วนด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกที่ประกอบอาชีพธุรกิจส่วนตัว และค้าขายต้องสูญเสียรายได้จากผลกระทบของโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลอง เนื่องจากหน่วยงานภาครัฐบังคับให้คนในชุมชนย้ายออกไปอยู่ข้างนอกชุมชนทำให้เศรษฐกิจในชุมชนเงียบเหงา ไม่มีเงินหมุนเวียนในชุมชน และยังคงถูกบังคับให้เข้าร่วมสหกรณ์ออมทรัพย์ ซึ่งคนในชุมชนไม่มีรายได้มากพอในแต่ละเดือน ที่จะฝากเงินออมทรัพย์เข้าสหกรณ์ได้ ดังที่ กฤตติญาภา

ผาสุข และสุวิชา เป้าอารีย์ (2561) พบว่า ผลทางด้านเศรษฐกิจ คือ คนในชุมชนต้องแบกรับภาระค่าครองชีพเพิ่มขึ้น ในขณะที่หน่วยงานของรัฐได้จัดอบรมวิชาชีพให้กับคนในชุมชนด้านเกษตรกรรม เพื่อให้เป็นเครื่องมือในการเลี้ยงชีพของคนในชุมชน พร้อมกับจัดตั้งรัฐวิสาหกิจชุมชน เพื่อเป็นตลาดในการกระจายสินค้าของชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก

จะเห็นได้ว่า ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มหรือบุคคลเกิดจากการกระทำของบุคคล เพื่อให้บรรลุถึงความต้องการส่วนบุคคลหรือกลุ่ม อันเป็นผลมาจากการมีทรัพยากรที่จำกัดและนำมาสู่การเปลี่ยนแปลง (สุภางค์ จันทวานิช, 2555) ดังที่ในการศึกษาครั้งนี้ได้พบความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนเข้าร่วมโครงการและกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและไม่ต้องการโครงการ โดยกลุ่มคนที่เข้าร่วมโครงการเป็นฝ่ายที่ต้องการบ้านมั่นคง เพราะมีพื้นฐานที่พร้อมในการเข้าถึงทรัพยากรในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก ในขณะที่กลุ่มคนที่ไม่ต้องการและไม่เข้าร่วมโครงการเป็นฝ่ายต่อต้านบ้านมั่นคง เพราะตระหนักถึงสิทธิต่าง ๆ ของตนเองที่เคยมีมาก่อนที่จะเกิดโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองเข้ามา หากมีการเข้าร่วมโครงการจะต้องเสียสิทธิต่าง ๆ ที่ตนเองเคยมีอยู่เดิม พร้อมทั้งต้องทำสัญญาที่ไม่เป็นธรรมเป็นระยะเวลา 30 ปี จึงเป็นเหตุให้คนในชุมชนมีความคิดเห็นที่ไม่ตรงกัน อีกทั้งวัฒนธรรมชุมชนที่เคยเป็นตัวประสานความสัมพันธ์ให้กับชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกก็ต้องเลือนหายไป สอดคล้องกับที่ ธานินทร์ คฤหานนท์, จูไรรัตน์ จุลจักรวัฒน์, มนัส สุวรรณ (2557) พบว่า ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นมีการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากผลกระทบจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคม ทำให้มีการรับวัฒนธรรมของประเทศรอบข้างเข้ามา ซึ่งส่งผลให้มีการสืบสานและส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่นน้อยลง

ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

จากการวิจัยครั้งนี้ทำให้มองเห็นว่า หากจะมีการทำวิจัยเพื่อพัฒนาและต่อยอด ประเด็นการศึกษาที่น่าสนใจ คือ

1. การประเมินคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตกหลังจากที่โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองนั้นดำเนินการเสร็จแล้ว

2. การศึกษาเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเรื่องสิทธิการอยู่อาศัยของกลุ่มคนที่ไม่เข้าร่วมและต่อต้านโครงการว่ามีการเจรจาต่อรองกับหน่วยงานภาครัฐอย่างไรในเรื่องที่อยู่อาศัย

อีกทั้งจากการศึกษาในครั้งนี้แสดงให้เห็นถึงการวางแผนการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยในเรื่องที่อยู่อาศัยกลางให้เป็นที่อยู่อาศัยชั่วคราว แก่ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการจนกว่าบ้านมั่นคงจะดำเนินการเสร็จ แต่สิ่งที่ภาครัฐควรดำเนินการเพิ่มเติมคือ การรับฟังเสียงสะท้อนของผู้ที่ไม่เข้าร่วมโครงการว่าได้รับผลกระทบอะไร เพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถวางแผนในการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหรือเยียวยาให้กับผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยชุมชนริมคลองได้อย่างเหมาะสม

เชิงอรรถตอนท้าย

---

⁴ชุมชนริมคลองถนนฝั่งตะวันตก เป็นชุมชนที่ต้องอยู่เลียบริมคลองถนน ซึ่งเป็นคลองสาขาต่อจากคลองลาดพร้าวและคลองบางบัว นอกจากนี้คลองถนนไหลผ่านตั้งแต่ช่วงเขตหลักสี่ เขตบางเขน เขตสายไหม และไหลบรรจบคลองลำลูกกา อำเภอลำลูกกา จังหวัดปทุมธานี อีกทั้งคลองถนนยังได้ถูกนำมาตั้งชื่อเป็นสถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น เอื้ออาทรบางเขน (คลองถนน) แขวงคลองถนน เขตสายไหม เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กัณณิกา อังสุชนสมบัติ. (2559). *คนจนเมือง ท่ามกลางกระแสการพัฒนา*. สืบค้นจาก <http://social-agenda.org/social-watch-thailand-2016/คนจนเมือง-ท่ามกลางกระแสการพัฒนา>
- กฤษ์ดิญญาดา ผาสุข และสุวิชา เป้าอารีย์. (2561). การเมืองภาคประชาชนเพื่อการแก้ไขปัญหาพื้นที่ทับซ้อน: กรณีศึกษา ชุมชนตลาดบ่อบัว อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา. *วารสารร่วมพฤษ์ มหาวิทยาลัยเกริก*, 36 (3), 97-114.
- คณะรักษาความสงบแห่งชาติ. (2560). *คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ เรื่องการดำเนินโครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยริมคลองลาดพร้าวและคลองเปรมประชากร เพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกลำน้ำสาธารณะ*. สืบค้นจาก http://library2.parliament.go.th/giventake/content_ncpo/ncpo-head-order9-2560.pdf
- ธานินทร์ ฤทธิานนท์, จุไรรัตน์ จุลจักรวัฒน์ และมนัส สุวรรณ. (2557). ผลกระทบทางสังคมต่อชุมชนจากการพัฒนาเส้นทางคมนาคมสู่ด่านชายแดนห้วยโก๋น จังหวัดน่าน. *วารสารบัณฑิตวิจัย*, 5(2), 37-50.
- สมสุข บุญยะปัญญา และปัญญา พรหมณ์แก้ว. (2562). โครงการบ้านมั่นคง: “บ้านที่ให้มากกว่าบ้าน.” *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 45(1), 1-17.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2555). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานเขตดอนเมือง. (2560). *ประวัติความเป็นมาชุมชนในเขตดอนเมือง*. กรุงเทพฯ: ผู้แต่ง.
- Aalbers, M. B., & Gibb, K. (2014). Housing and the right to the city: introduction to the special issue. *International Journal of Housing Policy*, 14(3), 207-213.